

Lietuvos mokslų akademijos kūrėjas Vincas Krėvė ir istorijos istorija

Algirdas GAIŽUTIS

Lietuvos edukologijos universitetas, Studentų g. 39, LT-03111 Vilnius

El. paštas: rekt.leu@leu.lt

Kai ištari įžymiojo mūsų rašytojo Vinco Krėvės vardą, tai pirmiausia iškyla jo reikšmingų knygų ir veikalų pavadinimai, pradedant *Dainavos šalies senų žmonių padavimais*, nepakartojamais folklorine stilistika ir psichologijos gijomis atautais tekstais, ar stiprių charakterių ir aistrų valdomomis asmenybėmis *Šarūne*, *Skirgailoje*, ar nebaigtu filosofiniu, misteriniu, netgi paslaptingu ir mįslingu veikalu *Dangaus ir žemės sūnūs*. Tačiau rašytojas V. Krėvė buvo ir didis mokslo politikas, veiklus mokslo organizatorius ir ypač įžvalgus žmogus, drauge su kitais bendražygiais padėjęs Lietuvos mokslų akademijos pamatus. Ši jo biografijos pusė mažiau tyrinėta, svarstyta. Didžiosios kultūros institucijos tarsi gyvieji organizmai turi savo istoriją, kraują ir aistras, jos priklauso nuo jas kūrusių ir jose dirbusių žmonių sinergijos, jų jausminių ir protinių jėgų, kūrybinės valios įtampų ir todėl tokias institucijas būtina saugoti, gerbti, vertinti. Tai nėra paprasčiausios darbo vietos su savo statutais, algomis, etatais, hierarchijomis. Ne viena iš jų tampa mūsų savimonės ir dvasios tikromis buveinėmis. Tokios ir yra, nepaisant visuomenės istorinių permainų ir lūžių, iškilų šalių Mokslų akademijos.

Kyla klausimas, kodėl su Lietuvos mokslų akademijos vardu siejamas V. Krėvės vardas, kas lėmė tų abiejų vardų jungtį? Sąlygos, atsitiktinumai ar, kaip sakoma, istorinės būtinybės ir asmenybės mastas, jos iškilumas, įsitikinimai? Turbūt viena ir kita. V. Krėvė buvo didžiais talentais apdovanotas žmogus, žingeidus, visuomeniškas ir skvarbios minties asmuo, kurio likimas persipynė su Lietuvos istorija ir jos likimu ir jie tapo tarsi sulydyti taurūs metalai. V. Krėvė, nepaisant jo visuomeninių įpareigojimų ir išpareigojimų naštos, politinių pažiūrų kreivės, jų pokyčių, pirmiausia buvo didis eruditas ir intelektualas tiesiogine šio žodžio reikšme. O eruditais ir intelektualais negimstama, jais tampama didžių proto pastangų, nuolat plėtėjančio kultūrinio akiračio ir savimonės bei savivokos dėka. Anuomet, kai kūrė V. Krėvė, negalėtume pasakyti, kad Lietuvoje ir kitose šalyse, kuriose V. Krėvė užtrukdavo ar gyveno, tokio tipo žmonių trūkdavę. Anaipol, jų visuomet buvo ir bus, bet niekuomet per daug. Tik naivuoliams ir rožiniams optimistams atrodo, jog visa istorijos vaga su jos vadinamąja „pažanga“ yra pasukta dabarties žmogaus link, kad viso proto, išminties, kultūros kondensatas ir yra tas dabartinis, modernus žmogus, labiausiai prinokintas ir prinokęs visos istorijos vaisius.

Apie nuolatinį, tarsi besaikį V. Krėvės kopimą į mokslą ir filosofiją liudija visa jo biografija. Jaunystėje, studijuodamas Kijevo, Lvovo, Vienos universitetuose, jis gilinosi į orientalistiką, į esminius žmogiškosios būties klausimus: žmogaus pašaukimo, Dievo ir žmogaus, religijos ir meilės, valdžios ir likimo. Lvovo universitetą V. Krėvė buvo pabaigęs filosofijos daktaro laipsniu. 1911 m. Kijevo Šv. Vladimiro universitete jam teko rašyti lyginamosios kalbotyros diplominį darbą *Indoeuropiečių protėvynė*, už kurį buvo įvertintas aukso medaliu. Šiame universitete V. Krėvė buvo paliktas rengtis lyginamosios kalbotyros ir sanskrito

specialybės profesūrai [16]. Jis parašė legendinę apysaką *Pratjekabuda* (1913), kurioje savitai interpretavo ir aiškino budizmo pradininko Sidatros Gautamos gyvenimo įvykius ir pamokymus, išvertė iš sanskrito kalbos į rusų kalbą pasaulinės reikšmės Kalidasos dramą *Šakuntala*. Stambiausiame nebaigtame veikle *Dangaus ir žemės sūnūs* (1949) visa savo jėga atsiskleidė jo kaip rašytojo erudito, rašytojo intelektualo talentas, jis gilinosi į indų, persų, žydų religines ir filosofines sistemas, Rytų Vakarų civilizacijų sąsajas, į „Pradžio pačio paslaptį“ ir žmogaus pašaukimą.

Gerai susipažinęs su slavistika ir polonistika V. Krėvė tarp šių mokslų žinovų turėjo garbų vardą; jis išmanė pasaulinės literatūros istoriją, jos kryptis ir tėkmes, didžiųjų rašytojų kūrybą, tad įdomiai ją interpretuodavo ir aiškino savo studentams. Be to, gyvendamas įvairiose šalyse, domėdamasis jų kultūra ir tradicijomis, jis natūraliai prarado lietuviškojo „provinciališkumo“, prasčiokiškos meilės viskam, kas sava ir paranku, jausmą. Geografiniai maršrutai ir jaunystės patirtis gyvenant svetur labai pravertė jo meninei kūrybai ir mokslinei veiklai. Ir, aišku, Mokslų akademijos idėjos atsiradimui ir subrandinimui.

Lietuvoje jau 1773 m. universiteto mokslininkų grupė rengėsi įkurti Vilniaus mokslų akademiją, ypač mokslų populiarinimo ir kt. tikslams, bet ši idėja liko neįgyvendinta dėl daugelio priežasčių. Praėjus daugybei metų 1907 m. balandžio 4-ąją dieną Vilniuje buvo įkurta Lietuvių mokslo draugija. Jos iniciatoriai buvo J. Basanavičius, Šliūpas ir Sanerseinas ir jai per dvidešimt metų ligi pat savo mirties dienos vadovavo J. Basanavičius. Draugijos steigiamajame susirinkime dalyvavo ne tik mūsų žymieji mokslininkai, bet ir Rusijos, Prancūzijos, Vokietijos akademijų nariai akademikai A. Šachmatovas, F. Fortunatovas, Baudoin de Courtenay, A. Leskienas. Uždarydamas iškilmingą visuotinį susirinkimą, kuriame buvo išrinkta valdyba ir garbės nariai, J. Basanavičius išreiškė viltį, kad lietuvių tautai artimoj ateity, jei ji žengs pažangos keliu, bus lemta susilaukti ir Lietuvių mokslo akademijos. Istorinis susirinkimas užbaigtas žodžiais: „lai gyvuoja Lietuva“ [1]. Nors Lietuvių mokslo draugijai, kaip jo steigėjo norėta, neteko virsti Mokslo akademija, tačiau jos reikšmė, kaip sakė V. Alseika, lietuvių tautos kultūrinio judėjimo istorijoje yra nepaprastai didelė. Ji, vaizdžiai tariant, pasėjo Mokslo akademijos sėklą. XX a. 3-iajame dešimtmetyje Lietuvos įvairių mokslo sričių autoritetai jau suprato, kad reikia burtis, kad būtina plėtoti svarbias mokslo sritis, sistemingai tyrinėti krašto istoriją, kalbą, ekonomiką ir apskritai kultūros savastį ir vertybes. 1925 m. prof. K. Pakštas iškėlė Lituaniistikos instituto steigimo idėją, bet ji daug kam atrodė neįprasta [3]. 1928 m. K. Pakštas tą savo mintį tarsi praplėtė, sakydamas, kad reikia prie Lietuvos katalikų mokslų akademijos steigti mokslo instituciją su 12 skyrių, tiriančių Lietuvos gamtą ir žmones [4]. Vėliau jis pats pripažino, kad anuomet, 1925 m., jo idėja dėl Mokslų akademijos buvusi dar labai didelė naujybė ir kaip tokia, savaime suprantama, praėjo visai negirdomis. K. Pakštas šmaikštavo: o jeigu dar pridėsime lietuvių lėtumą, tai visiškai natūralu. „Aš, – sakė jis, – nebūdamas kalbininkas, nežinau, ar žodis *lietuvis* tikrai yra kilęs iš žodžio *lėtas*. Filosofišškai, galbūt, ši giminystė ir negalima įrodyti, bet antropologiškai ji yra tokia aiški, kad ir įrodinėti nereikia. Lėtumas tai neatskiriama lietuvių savybė. Kad ką nors pasiryžtume veikti, turime labai iš anksto pradėti judintis. Į kiekvieną naują darbą stojame tik po ilgo rąžymosi, ilgo abejojimo ir po daugelio įvairiausių kalbų“ [3].

Būsimos Lietuvos mokslų akademijos kontūrai bene labiausiai išryškėjo M. Biržiškos memorandume, įteiktame 1930 m. sausio 4 d. Lietuvos universiteto rektoriui, dėl būtinybės įkurti „aukščiausiąją Lietuvos Respublikos mokslo organizavimo ir kultūros rėmimo įstaigą“, kuri „keltų visuomenės kultūrą, garsintų Lietuvos vardą kultūringųjų šalių tarpe“

[2]. M. Biržiškos projekte buvo numatyti trys skyriai: humanitarinių mokslų (kalbotyra, tautotyra, Lietuvos archeologija, Lietuvos ir kaimynų istorija, literatūra, teisės, ūkio, pedagogikos, mokyklų istorija ir kt.), natūralistinių mokslų (antropologija, geografija, kraštotyra, zoologija, biologija, fizika, chemija) ir kultūros fondo, kuris remia Lietuvos gyventojų kultūrinius reikalus, valdžios, savivaldybių ar šiaip visuomenės neganėtinai aprūpinamus (meną, mokslą ir šiaip kultūrą, mokslo darbuotojus ir įstaigas, mokslo ir meno populiarizaciją). Prie šių trijų sudėtinių dalių M. Biržiška pridėjo dar ir „Okupuotosios Lietuvos kultūrinio tyrimo ir šelpimo skyrių“. Tai jau buvo gana detalus Akademijos planas, Akademijos, kurią sudaro jos nariai: akademikai (tikrieji nariai, 30 jų iš humanitarinio ir natūralistinių skyrių), korespondentai ir garbės akademikai. M. Biržiškos projektas atsirado diskutuojant ir aiškinantis daugelį svarbių dalykų detalių. Jame aptarta Akademijos prezidiumo struktūra, akademijos narių algos ir honorarai ir kt. M. Biržiškos pateiktas Akademijos planas atsirado derinant jį su V. Krėve, Z. Žemaičiu, V. Biržiška, S. Šalkauskiu ir kt. šviesuoliais, kurie neblogai išmanė tokio tipo akademijas Europoje, žinojo, kokį vaidmenį ir uždavinius jos atlieka suvienydamos mokslinius protus ir išryškindamos mokslo, pažinimo sričių prioritetus. V. Krėvės nuomonė čia buvo itin svarbi. Europoje seniai gyvavusios mokslo akademijos sukaupė didžiulį mokslo organizavimo, mokslo politikos, strategijos ir jo ryšių su kasdienio gyvenimo praktika supratimo vertinimą bei pagarbą autoritetams ir iškiliems talentams.

V. Krėvė aktyviai dalyvavo M. Biržiškos projekto aptarimuose, buvo jo specialiai sudarytos komisijos narys, tačiau to projekto likimas buvo apgailėtinas. Demokratiškų, plačių pažiūrų žmonėms, tokiems kaip S. Šalkauskiui, V. Krėvei, nekėlė abejonių, kad jis galintis sukoncentruoti ir formuoti Lietuvos pažangą visose valstybės gyvenimo srityse ir jį reikia remti. Atsirado ir kitų oficiozinių, partinių nuomonių, išdėstytų ar pasėtų valstybinėse įstaigose ir tautininkų spaudoje (*Lietuvos aide* ir kt.) – esą visa tai tėra tik šaltinis maloniems akademikams pasididinti algas ir titulus, toks projektas finansiškai brangus ir galįs palaukti bent 25 metus, o ir patys akademikai esą „pavargę ir staiga pasenę“. Tačiau iš tikrųjų žmonių, brandinusių šią Akademijos idėją (V. Krėvė, M. ir V. Biržiškos, M. Römeris, I. Ivinskis, A. Šapoka, J. Balčikonis, Z. Žemaitis, S. Šalkauskis, A. Salys, P. Avizonis ir kiti), buvo gražiausi, brandžiausi kūrybos ir veiklos, energijos metai, jie nebuvo sukežę ar apsamanoję. Visi jie buvo vienos idėjos bendraminčiai. Ta idėja sklandė jų galvose tarsi žaltvykslė. Buvo žinoma, kaip tą idėją reikėtų įkūnyti, tam netrūko minčių ir gerai pasirengusių mokslininkų, deja, sutrukdė istorijos permainos ir valstybinė bei partinė biurokratija. S. Šalkauskis taikliai ir sarkastiškai tai įvardijo kaip kultūrinio bergždumo ir inertiško nerangumo apraiškas, o jų būta daug. Apeliuota į finansų trūkumą, tarsi mūsų valstybėje kada nors jų būtų buvę per akis. Istorijos liūdnoka patirtis rodo keistą faktą, jog mes, lietuviai, mokame pinigų suskaičiuoti geriau negu vokiečiai, kai tų pinigų prisireikia kareivių batams ar millinėms, minkštoms valdininkų ir biurokratų kėdėms, bet jų nenorime ir nesugebame surasti kultūriniais, švietimo, žmogaus ugdymo darbams ir užmojams. Anuomet, deja, ir dabar, nurodoma į kuklius valstybės finansų seifus, kuriuos nuolatos varsto vėjai. Ir vis dėlto 4-ajame dešimtmetyje mokslinė bendruomenė buvo aktyvesnė ir netgi kovingesnė gerąja šio žodžio reikšme. Keitėsi jos laikysena visuomenėje. Turėdami daug nuopelnų Lietuvos nepriklausomybei ir tautai, mokslininkai, menininkai, kultūrininkai suvokė savo paskirtį – būti reikliais, o ne prašytojais, nuolat bendrauti ir atsakingai veikti.

1934 m. rugsėjo 28 d. VDU Humanitarinių mokslų fakulteto taryba ėmėsi svarstyti dekaną V. Krėvės pateiktą vėl kitokį – Litanistikos instituto – projektą. Vieningai pripažinus

Lietuvos kraštą, jo gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą tiriančios institucijos reikalingumą, projektas sunkiai skyrėsi kelią pro daugelį komisijų, Švietimo ministerijos vadovų, Ministrų kabineto, Seimo atstovų duris į kabinetus. Ir tik 1939 m. kovo 7 d. Valstybės Tarybos salėje įvyko iškilmingas „Antano Smetonos Lituaniistikos instituto“ atidarymas. Jo Statute buvo skelbiama: naujoji mokslo institucija turinti: 1) tirti lietuvių kalbą, lietuvių tautosaką ir Lietuvos praeitį; 2) rinkti, tvarkyti ir skelbti lietuvių kalbos, lietuvių tautosakos ir Lietuvos istorijos mokslinę medžiagą ir šaltinius; 3) atstovauti lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsieniuose. Instituto globai perėjo lietuvių kalbos žodynas, tautosakos archyvas, žemės vardynas, pavardžių ir vietovardžių rinkiniai, fonetikos laboratorija, lituanistikos knygų dublikatai, buvo siūloma aprėpti ir tas tyrimo sritis, kurios nebuvo numatytos Statuto (Vilniaus krašto, išėivijos lietuvių) ir kt. [14].

Istoriškai žvelgiant, Lituaniistikos institutas dar nebuvo tikroji Mokslų akademija, bet ir nebuvo nevykęs jos variantas ar „iškamša“. Vis dėlto tai buvo didis kultūros laimėjimas, tikrai nevertas kritikos ar skepticizmo. Ne veltui VDU rektorius M. Rōmeris pažymėjo, kad Lituaniistikos institutas pranoksta visas mokslo institucijas savo ryškiu, koncentruotu, funkcionali tikslu – moksliniu lietuvių socialinės kultūros pažinimu, analize ir tvarkymu. Jam rūpėsiąs mokslo darbas, kalba, tautosaka, folkloras, istorija. Tai būsianti tik mokslo įstai-ga, atsieta nuo jaunimo mokymo uždavinių. Mokslinis lituanistikos darbas turįs svarbos ir universaliam mokslui, o lietuvių kalbos tyrinėjimai – filosofijai. Lietuvos istorinis vaidmuo sudaro ryškų ir svarbų socialinį Rytų Europos veiksnį.

Šią M. Rōmerio mintį pagarsinu todėl, kad lituanistikos sąvoka čia vartojama plačiaja šio žodžio reikšme. Turima galvoje institutą kaip įvairių mokslų samplaiką ir dermę, ne tik humanitarinių, bet ir socialinių. Tai, ką šiandien vadiname humanitarika. Lituaniistikos institutas bene labiausiai priartėjo prie mokslo ir kultūros veikėjų įsivaizduojamojo Lietuvos mokslų akademijos modelio, nacionalinio modelio. Instituto Lietuvos istorijos skyrius tapo ne tik pirmąją mūsų šalies istorijos mokslinių tyrimų institucija, bet ir sutelkė išsisklaidžiusias istorikų pajėgas, padėjo tikslingai panaudoti jų kūrybinį potencialą, kaupė istorijos šaltinius, užmezgė būtinus ryšius su kitų šalių analogiškais mokslo institucijomis. Taip veikė ir kiti skyriai. Lituaniistikos institutą galima laikyti tegu ir nepilnu, dar siauroku LMA analogu. Taigi V. Krėvės pastangos nenuėjo perniek, ilgai brandinta idėja tapo kone įkūnyta per dideles reikalingas diskusijas, nesutarimus ir trintis. Institute ėmė dirbti daugelis jo bendražygių, pirmiausia M. Biržiška, P. Skardžius, J. Balčikonis, A. Salys ir kt.

Tačiau Lietuvos akademinį gyvenimą, institutų ir universitetų veiklą visiškai sujaukė, nuniokojo ir paralyžiavo pradžioje sovietinė Lietuvos okupacija, vėliau vokiškoji ir galiausiai vėlgi sovietinė. SSSR ultimatumai Lietuvai sekė vienas po kito. Dar 1940 m. gegužės 25 d. Lietuvos vyriausybė buvo apkaltinta provokacijomis prieš SSSR, ir ši ėmė telkti Raudonąją armiją Lietuvos prieigose. Birželio 14 d. Kremlius apkaltino Lietuvą sulaužius savitarpio pagalbos sutartį ir pareikalavo sudaryti naują, aišku, jam palankią, jam reikalingą naują vyriausybę, įsileisti neribotą Raudonosios armijos kontingentą. Visa tai sutapo su politiškai nestabiliu laikotarpiu, kai A. Smetonos valdymu daug kas buvo nepatenkintas – ir kai kurie inteligentijos, ir partinės opozicijos atstovai (valstiečiai liaudininkai, krikdemai), ir komunistuojantys ar komunistiniam pagrindžiui priklausę žmonės, kai kurie kitataučiai. Birželio 15 d. įvyko A. Smetonos režimo griūtis, ir Raudonoji armija užėmė Vilnių ir Kauną. Buvo sudaryta nacionalinė liaudies vyriausybė, kurios ministru pirmininku tapo V. Krėvė-Mickevičius. Intelligentija nebuvo vienalytė, stipri, būdraujanti, o pakankamai naivi, politiškai nesusižadanti, ne vienas buvo apžavėtas kultūrbolševizmo

ideologijos. Tačiau kaltinti inteligentiją būtų neistoriška ir neetiška. Argi tuomet ji žinojo Molotovo-Ribentropo paktą ir jo detales, jos protus ir akis aptemdė sovietų gerai diegiama iliuzija – bus atkurta A. Smetonos pamiršta ir sutrypta demokratija, žlugs jo režimas, o ne valstybė, kuri tik sustiprės ir suklestės [10]. V. Krėvė nebuvo istorijos lūžiuose nesusigaudantis žmogus, naivuolis ar prisitaikėlis, bet demokratas, kaip sakoma, iš prigimties, plačių pažiūrų ir interesų žmogus. Ir kitų šalių didieji intelektualai, meno ir mokslo žmonės, pvz., Prancūzijoje – L. Aragonas, P. Eluard'as, P. Picasso ir kt., neslėpė savo kairuoliškumo, nes jų netenkino anuometės buržuazijos ir finansinio kapitalo interesų tvarkomas visuomenės gyvenimas ir kultūra. Kritikos ir priešinimosi dvasia tokiai tariamai tvarkai buvo natūralus intelektualų reagavimas į įvykius, išplaukęs iš savivokos ir laikysenos. Iškiliems Lietuvos inteligentams tai irgi buvo būdinga, tad V. Krėvės atvejis čia neišskirtinis, neatsitiktinis.

Lietuvos mokslų akademijos idėja istorinių lūžių sukury nepradingo jos įkvėpėjų ir organizatorių galvose. M. Biržiška, V. Krėvė, M. Römeris, P. Skardžius, A. Riauba parengė LMA statutą, remdamiesi aukštesniaisiais šios idėjos apmatais ir Lituanistikos instituto patirtimi. Anuomet V. Krėvė užėmė svarbias pareigas sovietinėje J. Paleckio „Lietuvos vyriausybėje“ – jis buvo ministro pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų ministras. 1940 m. gruodžio mėn. minėtas LMA statuto projektas perėjo per Liaudies komisarų tarybos rankas. V. Krėvei, ne kaip buvusiam A. Smetonos bičiuliui, bet kaip žinomam intelektualui, kritiškai vertinusiui autokratinio valdymo formas ir dėl to patekusiam A. Smetonos ir jo valdininkų nemalonėn, be to, turėjusiam autoritetą sovietinės valdžios įstaigose, anot M. Biržiškos, pavyko paveikti lietuvius komunistus ir Maskvos ponus ir po kelių mėnesių išgauti tai, ko Lietuvos universitetininkai seniai ir kantriai siekė: 1941 m. Lituanistikos institutas buvo paskelbtas Mokslų akademija Vilniuje [6]. 1941 m. sausio 16 d. LKT įsteigė Lietuvos SSR mokslų akademiją ir sudarė organizacinį komitetą: pirmininkas V. Krėvė, nariai – M. Biržiška, A. Venclova, A. Rimka, A. Purėnas, V. Kuzma ir S. Kolupaila.

Iš Vilniaus ir Kauno universiteto pateiktų sąrašų minėtas komitetas sudarė sąrašą kandidatų į MA tikruosius narius, kuris buvo įteiktas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir Lietuvos TSR liaudies komisarų tarybos pirmininkui M. Gedvilui. Sąrašė buvo 25 profesorių kandidatūros, žmonių, turėjusių didžiulį autoritetą šalyje ir Europoje. Jie buvo siūlomi į Humanitarinių mokslų, Socialinių ir ekonominių mokslų, Gamtos tyrimo, taikomųjų ir tikslųjų mokslų skyrius. Sąrašė mirgėjo į mūsų Lietuvos istoriją įėjusių iškiliausių mokslo figūrų vardai ir pavardės. Tai – V. Krėvė, M. ir V. Biržiškos, L. Karsavinas, V. Mykolaitis-Putinas, P. Skardžius, J. Ostembskis, A. Rimka, M. Römeris, K. Jablonskis, V. Jurgutis, A. Janulaitis, D. Budrys, P. Šalčius, J. Bulavas, A. Purėnas, V. Kuzma, K. Buinevičius, S. Kolupaila, V. Mošinskis, T. Ivanauskas, S. Kairys, V. Lašas, J. Krikščiūnas, J. Matulis. Šis sąrašas A. Sniečkaus ranka buvo išmargintas klaustukais, minusais, priedais. Pvz., ties K. Jablonskio pavarde – klaustukas ir užrašas „jaunas“, minusais pažymėtos L. Karsavino, M. Römerio pavardės, klaustukais – V. Mykolaičio-Putino, J. Ostrembskio, A. Rimkos, V. Jurgučio, D. Budrio, K. Buinevičiaus, V. Mošinskio, S. Kairio, J. Krikščiūno, o P. Šalčiaus pavardė visai išbraukta ir po ja parašyta: „apsieiti be pateikimo rinkimams“ ir t. t. [9].

Dar kartą suderinus sąrašą buvo gautas leidimas išrinkti 13 pirmųjų akademikų, ir jie buvo patvirtinti 1941 m. balandžio 9 d. Liaudies komisarų tarybos posėdyje. Jais tapo M. ir V. Biržiškos, D. Budrys, A. Janulaitis, S. Kolupaila, V. Kuzma, V. Krėvė-Mickevičius, J. Matulis, V. Mykolaitis-Putinas, A. Purėnas, A. Rimka, P. Skardžius. Vėliau įvyko pirmasis narių susirinkimas, kuriame Akademijos prezidentu buvo išrinktas V. Krėvė-Mickevičius,

viceprezidentu – A. Purėnas, skyrių generaliniais sekretoriais: Humanitarinių mokslų – V. Biržiška, Socialinių ir ekonomikos mokslų – A. Rimka, Gamtos, matematikos ir technikos – J. Matulis. Dar kitame posėdyje Akademijos sekretoriumi buvo išrinktas D. Budrys. Taigi pirmieji akademikai buvo išrinkti iš to didžiojo sąrašo žinomų ir išties daug mokslui ir kultūrai nusipelnusių asmenų.

Tad LMA idėja, brandinta daugelio šviesuolių keliasdešimtį metų, tapo istoriniu konkrečiu reiškiniu tik, deja, tam nepalankiais laikais, kai Lietuva prarado savo nepriklausomybę ir Molotovo-Ribentropo pakto dėka jau nebekvėpavo visa krūtine, nutolo nuo Europos demokratinių tradicijų ir jos fundamentinių humanizmo vertybių. Vienas ryškiausių šios idėjos brandintojų – didis rašytojas ir mokslininkas V. Krėvė – jau nebegalėjo nuoširdžiai džiaugtis ir didžiutis tuo, ką jam su ištikimais bendraminčiais pavyko pasodinti Lietuvos kultūros dirvoje. Jo santykiai su bendražygiu A. Smetona buvo įtempti. Pradžioje jie buvo susilydę, persipynę, vėliau – susikryžiavę, ypač po A. Smetonos perversmo, Spaudos įstatymo paskelbimo, kuris, anot V. Krėvės, galutinai užgniaužė spaudos laisvę po jo apstatymo saugumiečiais, apmokamais šnipais ir kt. [18]. V. Krėvė buvo toleruojamas ir kartu įtarinėjamas sovietinių okupantų, vokiškųjų okupantų jis buvo įtrauktas į sąrašą inteligentų, privalomų išvežti į Štuthofo koncentracijos stovyklą. „Suvokęs, kaip sakė V. Kubilius, savo marionetės vaidmenį, ypač po pasikalbėjimo Kremliuje su V. Molotovu“ [8], tapo užgrūdintu tarsi uola, dar labiau patriotiškai nusiteikusių ir nesu-smilkusių egzilyje [15].

Nepriklausomos Lietuvos metais, kai V. Krėvė profesoriavo Kauno universiteto Humanitariniame fakultete, jame ir už jo ribų prorytietiška veikla išties sukosi aplink jį patį, A. Vabalą-Gudaitį, B. Sruogą, V. Dubą ir kt. „Jie, prisimindami mūsų visuomenę tokią, kokioje buvo užaugę ir kokią paliko išvykdami iš Rusijos, gyveno iliuzijomis, simpatizavo „kultūrbolševizmui“ bei Lietuvos kultūriniam avangardui, kol pagaliau patys nesusidūrė su tragiška realybe“, – rašo V. Pruskus [13]. Gal ir per stipriai pasakyta apie simpatijas „kultūrbolševizmui“, bet simpatijų rusų kultūrai ir tradicijoms neišbrauksi, nes jos reikšmingos ir turėjo didelę įtaką ne tik minėtiems lietuviams profesoriams, bet ir kitų tautų intelektualams. Po sovietų invazijos V. Krėvei visuomet buvo svarbiausia išsaugoti Lietuvos savarankiškumą, tautą ir valstybę, tačiau tam vien gerų norų neužteko. O gal būta ir politinio patiklumo, ir naivumo, kurį rodo jo kaip užsienio reikalų ministro telegramos diplomatiniam korpusui: „valstybės santvarkos pagrindai nepasikeis“, „turėta nuosavybė bus neliečiama“, bus „saugoma Lietuvos nepriklausomybė“ ir kt. raminantys žodžiai. Ne veltui ne vienam žemažiūriui ar perdėm įtariam politikui ir diplomatai atrodė, jog tai „Maskvos statytinio“ mintys [7]. Kaip užsienio reikalų ministras jis dėjo visas pastangas, kad SSSR neužgrobėtų Lietuvos valstybės aukso, laikomo JAV, Prancūzijos, Anglijos, Švedijos bankuose. Deja, „V. Krėvei atsistatydinus, o E. Galvanauskui pasitraukus į Vokietiją, nebeliko kam ginti aukso“ [17] kaip Lietuvos valstybės savigarbos ir stiprybės ženklą.

Apskritai Lietuvos mokslų akademijos įkūrimo idėjos raida, brendimas ir jos tapsmas „kūnu“ yra itin pamokantis ir paradoksalus. G. Hegelis yra pasakęs nemažai teisingų žodžių apie istorijos ironiją, apie tų pačių svarbių dalykų pasikartojimą du kartus: pirmuoju atveju kaip labai svarbių, siektinų, išsvajotų, iškilų ir antruoju atveju, juos vienaip ar kitaip realizavus, atsikovojus, kaip toli gražu netobulus, nepavykusius, vertus farso ar netgi pajukos. Didžių asmenybių aistros, siekimai, idėjų virsmai irgi neišvengia netikėto likimo. Argi ne paradoksalu, kad ši labai reikšminga idėja – įkurti LMA, valstybės mokslo ir kultūros svarbiausią instituciją, tautos ir valstybės ramstį, – buvo abejingai sutikta anuometinės

valdininkijos ir biurokratijos, partokratinių galvočių. Ir tik pasikeitus istorinėms sąlygoms, iškilus didžiausiai grėsmei mūsų tautai ir valstybei, Akademija tapo realiu reiškiniu, struktūra, nors ne tokia, apie kokią buvo svajojama ir planuojama.

Akademija suvaidino svarbų vaidmenį ir sovietmečiu, tapo užuovėja daugeliui žymių mokslininkų, atleistų iš universitetų dėl politinių įsitikinimų ar netinkamų biografijų. Ji dėjo visas galimas pastangas, kad būtų išsaugota lietuvių kalba, baltistika, mūsų istorijos tyrimai (archeologijos, proistorės, istorijos šaltinių ir jų publikavimo, meno ir kultūros istorijos, etnografijos ir kt.). Ji sukūrė išstisus mokslų nacionalines mokyklas, išplėtojo kai kurių socialinių mokslų, ypač ekonomikos, tegu ir planinės, reikšmingas sritis, o ką jau bekalbėti apie mediciną, puslaidininkų elektroniką, fiziką, tikimybių teoriją, technikos ir technologijų sritis, lazerius ir kt., kur socialistinės, marksistinės ideologijos nebuvo įmanoma pritaikyti, nebent tik siekiant vienaip ar kitaip parodyti savo ypatingą lojalumą ar pakenkti kitam asmeniui. Ir vis dėlto Akademija neturėjo tos laisvės, kuri būtina visapusiškai, nesuvaržytai, ryškių asmenybių kūrybinei mokslinei veiklai ir minčiai, atviriems ir aktyviems ryšiams su Europos ir pasaulio kultūra bei pažangiais siekiais. Į Akademią sovietmečiu patekdavo, pasak ilgamečio jos prezidento J. Matulio, ir daug prašalaičių, žmonių su nedidele moksline iniciatyva ir menkais talentais.

Grįžtant prie minėtos istorijos ironijos, tenka dar pažymėti, kad istorijos ironija turi savo dramaturgiją. Akademijos idėjos įkvėpėjai, dėję tiek daug pastangų ir išieškoję tiek daug vidinės energijos, siekdami ją pastatyti nors ant kažkokių pamatų, tikrai nesitikėjo tokio likimo, koks jų laukė. Tiesa, ne visi, bet tarp jų buvo ir tie, kas spėjo pasitraukti į egzilį, irgi toli gražu ne rojų. Fizinių ir dvasinių sukrėtimų išvargintų ir pažemintų žmonių laukė netikėti smūgiai. Sovietinės propagandos jie buvo išvadinti nuo senatvės suvaikėjusiais seniais, susižavėjusiais hitleriniu „mokslu“, pasmerkti kaip „lietuvių tautos išgamos“. LSSR mokslų akademijos visuotiniame susirinkime, kuris įvyko 1946 m. vasario 20–23 dienomis, buvo „vieningai pritarta“ Liaudies komisarų tarybos nutarimui Nr. 31 dėl V. Krėvės-Mickevičiaus ir M. Biržiškos, kaip lietuvių tautos išdavikų, pašalinimo iš LSSR MA tikrųjų narių [11]. Sužinojęs apie akademiko vardo atėmimą V. Krėvė, pranešdamas šią naujieną savo artimiausiam bendraminčiui M. Biržiškai, liūdnam rašė: „Taigi tikėtis grįžti Lietuvon greitu laiku netenka svajoti“ [12]. Pats M. Biržiška apie tokį sovietų valdžios sprendimą atsiliepė taip: „Daug kartų metė mane iš įvairių įstaigų ar organizacijų dėl įvairių politinių ir srovinių priežasčių... Faktinai šitą Akademią ir įsteigėme mudu su prof. Krėve-Mickevičiumi. Aš sumaniau dar 1930 m., o Krėvė realizavo. Iš Akademijos istorijos vis vien išbraukti negali. Aš pats save neišbraukiau iš Akademijos narių – vis vien ar brauks mane kas, ar ne“ [5].

Didieji LMA idėjos įkvėpėjai, jos *modus vivendi*, iš tiesų nesugrįžo laisvon Lietuvon – nusinešė jos svajonę į šaltą kapą. Keitėsi laikai, tos pačios Akademijos salėje gimė Sąjūdis, kurio veiklos iniciatoriais tapo Akademijos nariai ir kiti šviesuoliai, subyrėjo ir žlugo SSSR, atsivėrė naujos, kitokios galimybės žmogaus vertės ir kūrybos masto pajautimui, tautos ir valstybės pakylėjimui. Minėtoji istorijos ironija dar kartą šyptelėjo, tačiau šį kartą šviesiai – galbūt visu savo veidu, galbūt melancholiškai. 1988 m. rudenį MA sesijoje „tėvynės išdavikams“ V. Krėvei-Mickevičiui ir V. Biržiškai buvo sugražinti atimti akademikų vardai. Ir kas galėtų pasakyti, kad tuo metu jų vėlės nesklaidė virš garbių žilų ir jaunų galvų, susimąsčiusių toje salėje apie didžią laisvės kainą, apie neišvengiamą gėrio pergalę prieš smurtą, tiesos išniekinimą ir absurda.

Straipsnį užbaigsiu pirmojo LMA prezidento Vinco Krėvės-Mickevičiaus mintimi, pasakyta 1952 m. Filadelfijoje švenčiant jo 70-metį: jis visa kūręs ne tam, kad būtų žymus, bet tam, kad lietuviai, o ypač jauni žmonės, įgytų daugiau savigarbos ir užtikrintumo. Tai įsidėmėtini žodžiai, pasakyti tikro erudito ir intelektualo, švietėjo, patrioto, supratusio ir šiaudinės pastogės žmogaus tiesą, ir didžiųjų charakterių nevaldomas aistras bei tragizmą, ir tautos, žmonių jungties gelmę ir būtent iš jos sklindančią šviesą.

Šaltiniai

1. Alseika, A. 30 m. Lietuvių Mokslo Draugijai. *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 16, p. 359.
2. Biržiška, M. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. Kaunas, 1938, t. 2, p. 375.
3. Litanistikos instituto klausimais. *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 48, p. 899.
4. Pakštas, K. Lietuvos Kultūros Akademija. *Židinys*, 1930, Nr. 7, p. 64.
5. Privalu išlaikyti tautinį charakterį. Pasikalbėjimas su prof. M. Biržiška. *Tėviškės garsas*, 1947, rugsėjo 4, Nr. 88. Parašas: A-is (citata paimta iš V. B. Pšibilsčio *Mykolas Biržiška*).

Literatūra

- [1] Biržiška, M. Lietuvos kelias į Mokslų Akademiją. *Mokslas ir technika*, 1991, Nr. 1, p. 43.
- [2] Jonušauskas, L. *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarybos egzilyje veikla 1940–1991*. Vilnius, 2003, p. 56.
- [3] Kubilius, V. *XX amžiaus literatūra*. Vilnius, 1995, p. 84.
- [4] Liekis, A. *Lietuvos mokslų akademija 1941–1990*. Vilnius, 2001, p. 112.
- [5] *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2005, p. 69.
- [6] Lietuvos TSR Mokslų akademijos pirmoji sesija 1946 II 20–23. Vilnius, 1947, p. 160.
- [7] Mačiūnas, V. Vincas Krėvė savo gyvenimo saulėlydyje II. Jo 1944–1954 metų laiškų ištraukos. *Metmenys*, 1980, Nr. 39, p. 99.
- [8] Pruskus, V. *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje*. Vilnius, 2001, p. 71.
- [9] Pšibilskis, V. B. *Mykolas Biržiška*. Vilniaus universiteto I-kl., 2009, p. 292–293.
- [10] Skirius, J. Vinco Krėvės-Mickevičiaus pastangos išsaugoti Lietuvos savarankiškumą po sovietų invazijos. *Kultūros barai*, 1998, Nr. 2, p. 59.
- [11] Skliutauskas, J. *Atminties Sezamai, atsiverk*. Vilnius, 2007, p. 10.
- [12] Terleckas, V. *Lietuvos bankininkai: gyvenimų ir darbų pėdsakai (1918–1940)*. Vilnius, 2001, p. 71.
- [13] Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 277.